

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЗНАВЧОЇ ЛЕКСИКИ, АБО ВАГОМА СКЛАДОВА АВТОРИТЕТУ ВИСОКООСВІЧЕНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна історична освіта є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу. Глибокі знання історії та культури, національна самосвідомість українців є запорукою майбутніх успіхів і зміцнення авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної держави. Інтелектуально розвинена особистість немислима без удосконалення мовленнєвого запасу культурознавчого спрямування. Ось чому слід обов'язково звертати увагу на невідомі слова, вивчати їх значення.

Пропонований словник-довідник не подає повний спектр дефініцій, що характеризують культурне життя, а лише орієнтує в палітрі найбільш уживаних термінів курсу історії української культури. Наведені ключові поняття допоможуть і полегшать самостійну роботу щодо опрацювання окремих аспектів тем та підготовку до семінарських занять, сприятимуть глибшому засвоєнню знань.

Увага! Словник укладено в алфавітному порядку за принципами загального культурознавчого та вибіркового тематичного спрямування (архітектура, релігія, культурно-освітні товариства).

СЛОВНИК ЗАГАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ*

АБЕТКА – власна укр. назва азбуки, утворена за вимовою перших двох літер алфавіту (а, бе).

АВТОХТОНИ (від грец. – місцевий, корінний) – корінні жителі певної території, країни (тубільці, аборигени), на відміну від тих, хто прибув на дану територію з ін. країв.

АЛФАВІТ (від назв перших літер грец. алфавіту – альфа і бета (віта) – сукупність усіх літер, розміщених в усталеному порядку.

АЛЬМА-МАТЕР (лат. букв. – мати-годувальниця) – 1) у субкультурі студентів старовинна назва університету (як такого, що дає пожи-

* Складено переважно за: Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. – К.: Україна, 2003.

ву розумові); 2) переносно – місце, де хтось виховувався, здобув професію.

АРХАЇЧНИЙ – старовинний, застарілий.

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – одне з основних понять археол. науки, під яким розуміють групу пам'яток (поселень, могильників) певної території і часу, що характеризуються спільними ознаками їхніх речових комплексів. А. к. дістає умовні назви від певної характерної риси даної культури: форми глиняного посуду (кулястих амфор культура), орнаментації посуду (лінійно-стрічкової кераміки культура), форми поховань (ямна культура) або назви місцевості, де було вперше виявлено й досліджено пам'ятки даного типу (трипільська культура).

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ – матеріальні залишки людської діяльності, що збереглися на поверхні землі, під землею або під водою і є об'єктом археол. досліджень. А. п. – речові джерела, що висвітлюють минуле людського суспільства, його культуру еволюцію.

БАРОКО (італ. букв. – химерний, дивний) – стиль у європ. та амер. мистецтві кін. 16 – серед. 18 ст. Виявився в архітектурі, живописі, літературі, музиці тощо. Час утвердження Б. – епоха інтенсивного формування могутніх європ. держав. Тому для мистецтва Б. характерні грандіозність і декоративна пишність, урочистість і схильність до вражаючих ефектів, динамічність композиції та напруженість. Для архітектури Б. характерні просторовий розмах, злитість криволінійних форм, поєднання споруд з навколишнім рельєфом (Дж.Берніні, В.Растреллі); для скульпт. і живопису – декоративність композиції, парадні портрети (П.Рубенс, А.Ван-Дейк, Я.Йордане); для музики – урочистість (К. Монтеверді, І.-С. Бах, Г.-Ф. Гендель та ін.). В літературі принципи Б. втілювались у творчості П. Кальдерона, Т. Тассо, А. Д'Обіньє.

БАРОКО УКРАЇНСЬКЕ (козацьке) – національний варіант провідного стилю 16-18 ст. у мистецтві. Б. у., розквіт якого припав на 17-18 ст. (добу козацької державності), мало свої неповторні особливості, зокрема в архітектурі: розкішні декоративні портали, фронтони, брами, прикрашені буйною орнаментикою; грушоподібні куполи, різьблені золочені іконостаси; відкриті аркади тощо. В цей час було створено визначні архіт. комплекси, окремі оригінальні споруди. Кращі з них: Полкова канцелярія в Чернігові (90-ті рр. 17 ст.), Київська академія (1732-40), Брама Заборовського (1746-48) – дві останні – арх. І.-Г. Шедель; Ковнірівський комплекс у Києво-Печерській лаврі (С. Ковнір, господарський корпус 1744-45; дзві-

ниці на Ближніх і Дальніх печерах, 1754-63); надбрамна церква Кирилівського монастиря (І. Григорович-Барський, 1766); Андріївська церква (1754, В. Растреллі) – усі в Києві; перва св. Юра у Львові (1745-70), ратуша в Бучачі (1751) – обидві – арх. Б. Меретин. Представники живописного Б. у. – І. Руткович, І. Кондзелевич. Риси музичного Б. у. найхарактерніші для творчості М. Ділецького, М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортиянського.

БЕЛЬКАНТО (італ. букв. – чудовий спів) – легка й віртуозна манера співу, характерна для італ. вокального мистецтва 17-19 ст. У наш час поняття Б. втратило свій первісний зміст. Під ним розуміють розспівний, мелодійність вокального виконання.

БІБЛІЯ (грец. – книги) – зібрання т. зв. священних книг, створених у 8 ст. до н.е. – 2 ст. н.е. давньоєвр., араб. і давньогрец. мовами. До Б. входить 66 книг, які становлять християнський канон. Християнська Б. складається з двох частин – Старого заповіту й Нового заповіту. До Старого заповіту, який вважається священним і в іудаїзмі, входить 39 книг. Вони становлять Тору (в перекладі з євр. – вчення, закон) – Буття, “П’ятикнижжя”, Исход, Левіт, Числа та Второзаконня, а також Книги пророків і Писання. Новий заповіт, до якого входять 27 книг – чотири Євангелія, Діяння і Послання апостолів, Апокаліпсис, було об’єднано в одну збірку в серед. 2 ст. Б. містить твори різноманітних жанрів – найдавніші міфи про походження світу й людини, “кінець світу”, релігійні настанови, проповіді, закони, історичні твори, романтичні повісті, молитви, лірико-любівні, філософські поеми тощо. Рукописні Б. були поширені в Київській Русі. Збереглося Пересопницьке Євангеліє (частина Б.), виконане староукр. мовою в 16 ст.

БРАТСТВА – громадські організації православних міщан або членів якогось ремісничого цеху в Україні та Білорусі кін. 16-17 ст., які брали активну участь у боротьбі укр. та білорус. народів проти національно-релігійного й соціального гноблення, експансії католицизму, активно розвивали і захищали укр. культуру.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ – навчальні заклади в Україні та Білорусі 16-18 ст., які відіграли важливу роль у розвитку освіти. Організовували й утримували їх братства.

БРОНЗОВИЙ ВІК – істор. період у розвитку людства, зокрема його культури, коли в масовому вжитку були поширені бронзові вироби. Хронологічні рамки цієї доби – 4-2-ге тис. до н.е. У 4-му тис. до н.е. бронза була відома на тер. Ірану, Месопотамії, Малої Азії, Єгипту, в 3-му тис. до н.е. – в Середземномор’ї та Індії, а в 2-му тис. до н.е. – поширилася в усій Європі та Азії. За Б. в. на островах

Егейського моря, прилеглих територіях Балканського п-ва і Малої Азії існувала високорозвинута крито-мікенська цивілізація (див. Егейська культура). На території сучас. України Б. в. тривав з 19 ст. до н.е. до 8 ст. до н.е. За цей час племена, що тут проживали, залишили такі археологічні культури: катакомбну, багатоваликової кераміки, шнурової кераміки, середньодніпровську, тшинецьку культуру, білогрудівську, висоцьку, мар'янівську, бондарихінську. В кін. 2-го – на поч. 1-го тис. до н.е. на північному узбережжі Чорного моря жили кіммерійці, які, цілком ймовірно, були носіями культур пізнього періоду Б. в. в Україні.

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 – таємне розпорядження, видане 20.07.1863 міністром внутрішніх справ Росії П.Валуєвим, про заборону друкувати українською мовою науково-популярну й релігійну літературу (крім наукових і художніх творів). Однією з причин появи В. ц. був страх царського уряду перед зростанням національної свідомості українського народу й поширенням національно-визвольних ідей. Див. також Ємський акт 1876.

ВЕРТЕП – старовинний ляльковий театр в Україні. Зародився у 17 ст. В. являв собою поєднання релігійної різдвяної драми, світської гри та елементів фольклору.

ГАЙДАМАЦЬКІ ПІСНІ – укр. нар. істор. пісні, в яких оспівується визвольна боротьба українців проти феодального гніту польської шляхти у 18 ст. Виконували Г. п. бандуристи, які супроводжували гайдамаків у походах, грою на бандурі та піснями підносили їх бойовий дух.

ГЛАГОЛИЦЯ – одна з двох найдавніших слов'янських абеток. Подібна до кирилиці буквеним складом, алфавітним порядком, звуковим значенням і назвами букв. Від кирилиці відрізняється складнішим накресленням і кількістю букв (у Г. – 40, а в кирилиці – 43). Більшість учених вважає, що її створив бл. 863 р. слов'янський просвітитель Кирило.

ГОЛОСІННЯ, тужіння – жанр усної нар. поетичної творчості, пов'язаний з похоронними та деякими ін. обрядами. Як і думи, укр. Г. виконуються речитативом, але з більшою експресивністю та імпровізаційністю.

ГОПАК – укр. нар. танець імпровізаційного характеру. Назва походить від дієслова гопати – плигати, скакати. Виник у Запорозькому війську як чоловічий танок. Тепер Г. виконують разом чоловіки й жінки. Провідна партія чоловіча. Танцювальні рухи чоловіка – присядки, стрибки, дрібушки; жінки – дрібушки, вихилясники, кружіння. Темп швидкий, музичний розмір.

ГРАФІКА (грец. – живопис) – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є однотонний малюнок чи рисунок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вуглиною, крейдою. За технікою виконання Г. поділяють на рисунок твердими матеріалами (олівець, вуглина, крейда, пастель, сангіна), малюнок рідкими матеріалами (чорнило, туш, акварель, соус) і друковану Г. (гравюра, літографія, офорт тощо). Г. має багато жанрових різновидів. Найголовніші з них: Г. станкова – твори самостійного значення, які нерідко становлять цикли, серії, об'єднані спільними темами; Г. книжкова – ілюстрації, зовнішні та внутрішні оздобы (вінєтки, заставки, ініціали, кінцівки тощо), шрифти (текст); Г. журнальна й газетна, окремою галуззю якої є сатирична й гумористична Г. (карикатура); Г. ужиткова – поштові марки, етикетки та малюнки на упаковці товарів, фірмові й фабричні знаки, екслібриси, дипломи, грамоти тощо; плакат (політичний, рекламний, видовищний).

ГРОТЕСК (італ. від – печера) – 1) Первісно: химерний настінний живопис, виявлений у 15 ст. Рафаелем та його учнями під час розкопок давньоримських підземних приміщень – „гротів” Золотого будинку Нерона (1 ст. н. е). 2) Особливий тип худож. образності, що базується на несподіваному поєднанні найрізноманітніших рис – реального й фантастичного, красивого й потворного, веселого й сумного. 3) Назва друкарського шрифту. 4) Книжковий орнамент у вигляді переплетених чудернацьких зображень людей, тварин і рослин. 5) У широкому розумінні – все карикатурне до потворності, дивне до фантастичного.

ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО – ряд мистецтв (монументально-декоративне мистецтво, декоративно-ужиткове мистецтво, мистецтво оформлення), які, поряд з архітектурою, формують матеріальне середовище людини. Монументально-декор. мистецтво служить для оздоблення творів архітектури (розписами декоративними, рельєфами, вітражами, скульптурою малих форм) і розкриття їхнього ідейно-образного змісту, а також створення садово-паркових ансамблів і композицій; декоративно-ужиткове мистецтво створює худож. предмети побуту й обстановки для формування інтер'єрів; мистецтво оформлення використовують для прикрашання свят, масових заходів тощо.

ДЕРЕВОРИТ – гравюра, виконана на дошці з дерева, розпиляного впоперек. Найкращим матеріалом для Д. є самшит, груша, бук, горіх, вишня (див. Ксилографія).

ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА – мистецтво будівництва споруд, будівель, храмів з дерева.

ДЗВІНИЦЯ – баштоподібна мурована чи дерев'яна культова споруда, що будується окремо від храму або є його частиною. Д. бувають квадратні, прямокутні, круглі й багатогранні з горизонтальними поярусними членуваннями.

ДУМА – жанр укр. народної поетичної творчості, що виник близько серед. 15 ст. Поява Д. була пов'язана з розгортанням героїчної боротьби

ЕЗОПІВСЬКА МОВА (від імені давньогрец. байкаря Езопа) – спосіб замасковано виражати думку з допомогою натяків, недомовок, алегорій тощо з метою уникнення цензурних заборон або для того, щоб приховати справжній смисл.

ЕКЛЕКТИЗМ, еkleктика (від грец. – вибраний) – 1) В архітектурі – механічне поєднання різноманітних стилєвих елементів або бездумний вибір стилістичного оформлення будинку, споруди незалежно від призначення. Еkleктика набула значного поширення в 19 ст., мала вплив на становлення стилів модерн, а згодом – постмодернізм. 2) У філософії – механічне поєднання в одному вченні різнорідних, суперечливих, органічно несумісних положень, які безпринципно запозичуються з протилежних концепцій; використання і підтасування з певною тенденційною метою вирваних з контексту фактів, формулювань, цитат тощо.

ЕМАЛЬ (від франкського – плавити) – тонке склоподібне покриття, нанесене на поверхню металевих виробів. Розрізняють Е. технічну й художню. Технічною Е. покривають гол. чин. вироби з чавуну, сталі, алюмінію і сплавів легких металів. Художню Е. (фініфть), прозору й непрозору, здавна використовували у ювелірній справі для оздоблення діadem, пряжок, обкладинок книг та ін. Залежно від техніки нанесення Е. на метал розрізняють перегородчасті, виїмчасті та розписні її види. Перегородчаста Е. заповнює проміжки, утворені припаяними за рисунком тонкими металевими перегородками. Виїмчаста Е. заповнює заглиблений малюнок, нанесений на метал різьбленням, гравіруванням, карбуванням або литтям. Розписну (живописну) Е. виконують пензлем на емалевому ґрунті з наступним випалом.

ЄВАНГЕЛІЄ (грец. букв. – добра звістка). Євангеліє – жанрове визначення перших чотирьох книг новозавітної частини Біблії, в яких викладаються основи христ. віровчення. Містять розповіді про Ісуса Христа, його життя, вчення, мученицьку смерть і воскресіння. Поділяються на канонічні, які в християнстві вважаються пра-

вдивими, “богонатхненними”, й апокрифічні, засуджені як неправдиві. Канонічних Є. є чотири: від Матфея, від Іоанна, від Марка і від Луки. Сучасна наука датує написання Є. кін. 1 – поч. 2 ст. Ці твори є продуктом тривалої колективної праці ранньохрист. проповідників.

ЄВАНГЕЛІЄ ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ – визначна пам’ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва; переклад Євангелія т. з. простою укр. мовою, досить близькою до народної. Переклад здійснили у 1556-61 М. Василевич і архімандрит Пересопницького монастиря Григорій у с. Двірці й містечку Пересопниці (нині села Рівненської обл.). Написане пізнім уставом на пергаменті. Рукопис багато орнаментований, оздоблений високохудожніми барвистими заставками, мініатюрами, ініціалами, кінцівками в стилі Відродження. Відшукав Є. П. 1837 О. Бодяньський. Зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського. Від грудня 1991 на Є. П. присягають на вірність українському народові новообрані президенти України.

ЖАНР (франц. – рід, вид) – термін, що визначає родові й видові особливості художньої творчості. В літературі у класифікації творів вживається в значенні літ. роду (епічний жанр), літ. виду (жанр повісті, роману, поеми) і літ. підвиду (жанр істор. та сімейно-побутового романів). У музиці розрізняють Ж.: оперний (комічна опера, велика опера, лірична опера, муз. драма тощо), симфонічний (симфонія, сюїта, увертюра, симфонічна поема), камерний (соната, квартет, романс) та ін. В образотворчому мистецтві основні Ж. визначаються за предметом зображення: побутовий, історичний, батальний, анімалістичний, портрет, пейзаж, натюрморт тощо. Окремі Ж. поділяються на дрібніші різновиди.

ЖАНРОВЕ МАЛЯРСТВО – див. Побутовий жанр (живопис).

ЖИВОПИС – вид образотворчого мистецтва, художнє відображення видимого й уявного світу фарбами на поверхні (полотні, дереві, папері, стіні, пергаменті, склі, кераміці тощо). Як і інші види мистецтва, Ж. є однією з форм суспільної свідомості, засобом пізнання світу та естетичного виховання підрастаючого покоління. Зорове втілення задуму (теми, сюжету) здійснюється в Ж. за допомогою композиції та рисунка; обсяг і розташування в просторі постатей і предметів передається світлотінню, лінійною, просторовою і кольоровою перспективою. Найважливішим зображальним та емоційним засобом Ж. є колір. За допомогою кольору, зведеного в творі у гармонійну систему (колорит, гама кольорова), підкреслюються різноманітність барв реального світу, природне забарв-

лення предметів та зміни цього забарвлення залежно від навколишнього світло-повітряного середовища (тон, валер, пленер). Залежно від призначення Ж. визначають як монументальний, декоративний (див. Монументально-декоративне мистецтво), станковий, декораційний (див. Театрально-декораційне і кінодекораційне мистецтво) та мініатюру. За тематикою і предметом зображення розрізняють жанри Ж.: анімалістичний (див. Анімалізм), побутовий, міфологічний, релігійний, алегоричний, історичний, батальний, портрет, пейзаж, натюрморт. Техніка Ж. (фарби, способи накладання й закріплення їх на поверхні) різноманітна, оскільки фарби відрізняються одна від одної характером речовин, що зв'язують барвники (пігменти). Використовують фарби олійні, клейові, керамічні, силікатні, воскові (див. Воскове малярство), темперу. В монументальному живописі застосовують фреску, мозаїку, графіто, синтетичні фарби, вітраж; у Ж. та графіці – акварель, гуаш, пастель. За технікою письма й накладанням фарб розрізняють багатшаровий Ж. (лесування, корпусне письмо) з підмалювком, Ж. в один прийом (алла прима) та ін. Живопис одним кольоровим тоном називається монохромним, а при використанні багатьох кольорових тонів – поліхромним.

ЖИТТЯ, агіографія – вид релігійно-біографічної літератури про життя мучеників, аскетів, церковних і держ. діячів, яких церква канонізувала, оголосила святими. Життійна література виникла в Римській імперії після поширення християнства. Є три типи збірників Ж.: „Мінеї Четьї”, Патерики, „Порлогі”.

ЗАРУБИНЕЦЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура стародавніх племен, які жили по середньому й верхньому Дніпру, Прип'яті, Десні та П. Бугу з серед. 3 ст. до н.е. до 2 ст. н.е. Пам'ятки 3. к. вперше дослідив В.Хвойка 1899 [могилиник біля с. Зарубинців (звідки й пішла назва), тепер Канівського р-ну Черкас. обл.]. На думку більшості вчених, носіями 3. к. були праслов'янські племена, хоч ними могли бути й давньогерманські племена бастарнів.

ЗАСПІВ – 1) початок хорової пісні, виконуваний одним або кількома співаками (заспівувачами); 2) вступ до епічного твору (билини, думи), який підводить до викладу основного змісту.

ЗАСТАВКА – невелика орнаментальна або сюжетна композиція (на ширину наборної полоси або вужча), яка виділяє і оздоблює початок розділу книги (рукописної, друкованої) або журналу. До 3. може входити назва розділу.

ЗВИЧАЙ – правило поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття, ввійшло у звичку, побут, свідомість і культуру певної групи чи всього суспільства. Див. Обряди.

“ЗВІРИНИЙ СТИЛЬ” – умовна назва поширеного в давньому мистецтві стилю, характерною рисою якого було зображення тварин або частин їхнього тіла. Виник у первісному суспільстві на основі шанування священних звірів (див. Тотемізм). Найбільшого розвитку “З. с.” досяг у скіфо-сарматському мистецтві Північного Причорномор’я 1-го тис. до н.е. і перших століть н.е.

ЗЕРНЬ – золоті або срібні кульки (у діаметрі від 0,4 мм), які в ювелірних виробках напаяють на орнамент із філіграні. З. створює світлотіньовий та фактурний ефект, збагачує орнамент виробу.

ЗОЛОТАРСТВО – виготовлення прикрас, предметів побуту та культу з дорогоцінних металів (золота, срібла), нерідко оздоблених коштовними каменями, перлами, кольоровим склом; один з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва. В Україні колекції виробів З. зберігаються в Музеї історичних коштовностей України.

ІКОНА (грец. – зображення, образ) – 1) у християнстві (православ’я, католицизм) – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення святого або святих, якому надають священного значення; предмет релігійного поклоніння. Виникла у 2 ст. Культ І. офіційно був прийнятий на 7-му Вселенському соборі 787 в Нікеї. Проти поклоніння І. виступали отці церкви, іконоборці (див. Іконоборство); 2) твір станкового живопису культового призначення (див. Іконопис).

ІКОНОПИС – вид культового станкового живопису (ікони). І. виник на базі старогрец. портретного живопису. Значну роль у його становленні відіграли фаюмські портрети 1-3 ст. н.е.

ІКОНОСТАС (від “ікона” і грец. – місце стояння) – у православному храмі – стіна, що відокремлює вівтар від нефа. Виник І. з передвіттарної огорожі й сформувався у Москов. князівстві в кін. 14-15 ст. Тоді ж склалася загальна композиційна структура І.: ікони, які передавали зміст догматів християнства, встановлювалися рядами у певній ієрархічній послідовності.

ІНТЕРМЕДЦЯ (від лат. – проміжний) – коротенькі сценки, переважно гумористичного характеру, що ставилися між актами шкільної драми. Розвинулася за доби Середньовіччя, була поширена в містечках у театрах Італії, Англії, Іспанії в 16-17 ст., в укр. та рос. шкільному театрі 17-18 ст.

ІПАТІВСЬКИЙ ЛІТОПИС – найдавніше південно-руське літописне зведення, складене в Україні в кін. 14 – на поч. 15 ст. Назву дістав від Іпатіївського монастиря (Кострома), в якому він зберігався і де

його на поч. 19 ст. виявив рос. історик М. Карамзін. І. л. поділяється фахівцями на три частини: 1) „Повість временних літ”, доведена до 1117; 2) Київський літопис (1118-99); 3) Галицько-Волинський літопис (від поч. 13 ст. до 1291). В І. л. викладено історію Русі від найдавніших часів до кін. 13 ст.

ІСЛАМ (араб., букв. – покірність), мусульманство, магометанство – одна з трьох (поряд з буддизмом і християнством) світових релігій. Переважає в країнах Бл. й Серед. Сходу, Пн. Африки та Індонезії. Виник в Аравії на поч. 7 ст. внаслідок створення феодально-теократичної арабської держави – халіфату. Остаточо склався в 11-13 ст. як ідеологія феодального суспільства Бл. та Серед. Сходу. Віровчення І. зазнало впливу християнства та іудаїзму, їхніх уявлень про лонотеїзм, посередництво між Богом і людьми, загробну відплату, страшний суд. Засновником І. вважається Мухаммед. Головні догмати І. – визнання єдиним божеством Аллаха, а пророка Мухаммеда – його посланником, вчення про цілковиту залежність усього суцього від волі Аллаха, який наперед визначає долю кожної людини. Віровчення І. викладено в “священних книгах” – Корані та Суні, на основі яких діє шариат – мусульманське право.

КАМ'ЯНА ДОБА, кам'яний вік – найдавніший період в історії людства, що тривав від появи людини до початку поширення перших металів (міді, бронзи та ін.). К. д. почалася 3 млн. років тому, в Європі – бл. 1 млн. років тому, а закінчилася в 3-му тис. до н.е. К. д. поділяють на 3 осн. відрізки часу: ранню К. д. – палеоліт, середню К. д. – мезоліт і пізню К. д. – неоліт.

КАНОН (грец. – правило, норма) – 1) Твір, який вважається нормативним взірцем для інших. 2) Твердо встановлені правила, положення будь-якого вчення, те, що стало традиційним, загальноприйнятим. 3) Догмат, обряд чи правило, встановлене й узаконене церквою. 4) У мистецтві – сукупність художніх прийомів або правил, які вважаються обов'язковими в той чи інший час. 5) У музиці – а) форма, в якій усі голоси виконують ту саму мелодію, але починають її різночасно в суворій послідовності один за одним і кожен наступний голос вступає раніше, ніж закінчилася мелодія попереднього голосу; б) велика хорова композиція в православній церкві; в) струнний щипковий муз. інструмент, поширений в Азії.

КАРБУВАННЯ – один із видів обробки металу – 1) одержання рельєфних зображень на листовому металі: виконується ударами молотком по спеціальному інструменту (чекану); один із давніх видів художньої обробки металу; 2) одержання рельєфних зображень на

поверхні медалей та монет (звідси назва карбованець) за допомогою сталевих штемпелів – пуансонів; 3) обробка поверхні литих худож. виробів, напр. скульптур.

КАРТИНА – 1) завершений живописний твір із самостійним художнім значенням; один із найтиповіших видів станкового мистецтва; 2) в драмі, опері, балеті – закінчена частина акту, в деяких п'єсах – осн. одиниця поділу на дії.

КАТОЛИЦИЗМ (від грец. – загальний, вселенський) – один з основних (поряд з православ'ям і протестантизмом) напрямів у християнстві, що виник у 4 ст. й оформився внаслідок розколу християнської церкви в 11 ст. Осн. риси К. відмінні від православ'я: віра у сходження святого духа не тільки від Бога-отця, а й від Бога-сина (філіюкве); культ Богоматері, визнання непорочного зачаття діви Марії та її тілесного вознесіння; догмат про чистилище; різке розмежування між кліром і мирянами; верховенство Папи Римського стосовно всіх християн, його безгрішність у справах віри й моралі; обов'язкова безшлюбність духовництва (целібат). Гол. богослужіння – меса (літургія), яка донедавна відправлялася латиною. Тепер дозволяється відправа й національними мовами. Хрещення відбувається обливанням немовляти (а не зануренням у купіль); миряни причащаються лише прісним хлібом; миропомазання (конфірмація) здійснюється у 7-8-річному віці; священник під час сповіді схований від того, хто сповідається. Глава катол. церкви (Папа Римський) обирається на зборах (конклаві) кардиналів довічно. Він діє за допомогою системи установ (римської курії) і очолює місто-державу Ватикан. Важливу роль у К. відіграють чернецькі ордени: єзуїти, домініканці, бенедиктинці та ін., різні позацерковні політ. організації (партії, профспілки тощо), відповідні міжнар. об'єднання. К. є одним з найпоширеніших віросповідань, охоплює своїм впливом понад 1 млрд. чол. у 3х. Європі, Америці, ін. частинах світу. В Україні налічується 818 громад римокатолицької і 3289 громад – греко-католицької церков.

КИЇВСЬКА КУЛЬТУРА – археол. культура, що існувала з 2-3 ст. до 2-ї пол. 5 ст. н.е. на території Пн.-Сх. України й сусідніх областей Білорусі та Росії. Виникла на основі пізньозарубинецьких пам'яток і згодом стала підґрунтям для формування ранньосередньовічних слов'янських культур: колочинської та пеньківської. Тому більшість дослідників вважає носіїв К. к. безпосередніми предками ранньоісторичних слов'ян. К. к. мала тісні зв'язки з черняхівською культурою.

КИРИЛИЦЯ – один з двох давньослов'янських алфавітів (другим є глаголиця). Названий за ім'ям першовчителя слов'ян Кирила його учнями – творцями абетки. Виник на основі грец. уніцального письма. На слов'ян. кириличній графічній основі базуються укр., рос, білорус, болг., серб. алфавіти, а також алфавіти багатьох ін. народів.

КЛАСИКА (від лат. – зразковий) – 1) зразкові, видатні, загальнови-знані твори літератури і мистецтва, що мають особливе значення для національної і всієї світової культури, вирізняються художньою досконалістю і глибоким змістом; 2) період в історії давньо-грец. мистецтва 5-4 ст. до н.е.; кращі зразки літератури й мистецтва античності.

КЛАСИЦИЗМ (лат. – першокласний, зразковий) – напрям у європ. культурі 17 – поч. 19 ст., пов'язаний з Просвітництвом та його ідеями раціоналізму, гармонії, порядку, розумної закономірності. Був орієнтований на зразки антич. мистецтва й притаманні їм велич, спокій, урочистість. Для творів К. характерний образ героя-громадянина, який почуття підпорядковує розумові, а дії – суспільно корисним цілям. К. властиві суворі стилістичні нормативи, принцип єдності дії, часу і місця, ієрархія жанрів за античними зразками – “високі” (трагедія, епопея, ода, історична, міфологічна чи релігійна картина й т. д.) й “низькі” (комедія, сатира, байка, жахрова картина).

КНИГОДРУКУВАННЯ – комплекс виробн, процесів з метою виготовлення друкованої продукції з набірної форми. Перші спроби К. було здійснено в Китаї (Бі Шен) в 11 ст. У Європі К. виникло в 40-х рр. 15 ст. (Й.Гутенберг). Першу слов'янську книгу видрукували чехи 1468. 1491 в друкарні Ш.Фіоля в Кракові було видано перші дві книги для українців – слов'ян. мовою з особливостями живої укр. мови. Протягом 1517-19 Ф.Скорина надрукував у Празі 23 книги з біблійного збірника тодішньою укр.-білорус. книжною мовою. З 60-70-х рр. 16 ст. діють друкарні у Львові, а також в Остро-зі, де 1580 було надруковано перший у слов. світі повний текст Бі-блії. На серед. 17 ст. в Україні налічувалося 25 друкарень у 17 міс-тах і селах. Києво-Печерська друкарня, перша в Києві, стала важ-ливим центром К. в Україні 17-18 ст. Створення друкарської ма-шини (1814) започаткувало техніку сучасної поліграфії.

КОБЗАРІ – укр. нар. співці й музиканти, творці й виконавці пісень і дум, які супроводжують спів грою на кобзі (бандурі).

КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ – історико-літературні твори, що висвітлю-ють історію України 17 – серед. 18 ст. Найвидатніші з них: “Літо-

пис Самовидця”, літописи Г. Грабянки і С. Величка. Представники козацької старшини склали “Короткий опис Малоросії”, “Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 рік”, Лизогубівський літопис та ін. К. л. містять різноманітні літ.-фольклорні матеріали – нар. оповідання, перекази, легенди, прислів’я, приказки й вірші, а також відомості про нар. рухи.

КОЛЯДКА – традиційна укр. різдвяна і новорічна обрядова пісня.

КОСМОПОЛІТИЗМ (від грец. – громадянин світу) – ідеологія відмови від нац. традицій, культури, суверенітету держави на користь ідеї “світового громадянства”, “світової держави”.

КУЛЬТУРА (лат. – виховання, освіта, розвиток) – сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань. У вузькому сенсі – сфера духовного життя, що охоплює мову, виховання, освіту, науку, літературу, різні види мистецтв, систему релігійних вірувань, політичну, правову, побутову культуру, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування. Водночас поняття К. використовують для визначення рівня освіченості, вихованості людини, ступеня оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності (К. мови, К. особистої поведінки, К. побуту тощо).

КУЛЬТУРА ДУХОВНА – вершинні здобутки інтелектуальної діяльності людини – твори мистецтва, науки, літератури, релігії, філософії тощо.

КУЛЬТУРА МАТЕРІАЛЬНА – все, створене матеріально-практичною діяльністю людини, включає речові результати діяльності людей (машини, споруди тощо).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, культура мови – один із виявів вихованості й освіченості людини. К. м. – це культура мислення, дотримання ustalених норм вимови й побудови фраз. Людина, що прагне оволодіти К. м., не повинна вживати жаргонних виразів, вульгарних, грубих слів; вона піклується про збагачення свого лексикону, звільняється від слів-паразитів, стежить за інтонацією і правильним наголосом. К. м. виховується школою, а також через літературу, засоби масової інформації, користування словниками, енциклопедіями. Вона є важливим чинником успішної професійної діяльності, надає особі впевненості в собі, у своїй здатності переконувати людей.

КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНА – сукупність загальних і спеціалізованих галузей і здобутків культури певної національної спільноти,

вияв специфіки того чи іншого етносу в сфері культурного надбання; відображає особливості нац. менталітету, психології, традицій, мистецтва, міжетнічних відносин тощо. Вона є підсумком історичного розвитку нації, виробленням і закріпленням у свідомості етносу рис, притаманних саме цій, а не іншій нації. Як надбання усєї нації, К. н. потребує державної підтримки й захисту.

КУЛЬТУРА ПОБУТОВА – налагоджений побут повсякденного життя людини, зокрема задоволення потреб у їжі, одязі, житлі, профілактиці хвороб, лікуванні, а також оволодіння людиною духовними скарбами, творами мистецтва; спілкування; відпочинок; розваги.

КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ – результати матеріального виробництва й духовного розвитку; зв'язки і відносини, надбані суспільством упродовж усєї його історії, що містять соціокультурний досвід попередніх поколінь і виконують функцію історичної пам'яті людства. Розрізняють три основні рівні К. н.: загальнолюдський, регіональний і національний. Загальнолюдське К. н. створюється сукупною матеріальною і духовною діяльністю людства протягом його історії; регіональне – групою народів, об'єднаних спільним історико-культурним процесом, природним середовищем, територіальною близькістю та ін. чинниками (напр. К. н. слов'янських народів).

КУЛЬТУРНЕ УСПАДКУВАННЯ – суб'єктивний процес запозичення з культурного надбання тих чи ін. культурних цінностей, які критично засвоюються, переробляються і розвиваються в інтересах певних верств, націй, усього суспільства відповідно до визначених цілей і конкретних істор. потреб. У К. у. слід розрізняти „вертикальний” і „горизонтальний” аспекти наступності. Якщо перший пов'язаний із сприйняттям культурних цінностей минулих епох, то другий – з обміном сучасними досягненнями культури.

ЛАВРА – найбільший чол. правосл. монастир, який підпорядкований безпосередньо патріарху. В Україні є дві лаври: Києво-Печерська і Почаївська.

ЛЕГЕНДА (лат. – належне для прочитання) – 1. Опоетивована розповідь, що ґрунтується на усних переказах про історичну або вигадану особу, подію і т.п. 2. Інструментальний твір, що виражає засобами музики якийсь народний переказ. 3. Вигадана біографія розвідника, яка визначає його поведінку, вчинки. 4. Напис на монеті, гербі. 5. Сукупність умовних позначок і пояснень до плану, малюнка, карти і т.п.

ЛИТАВРА (грец. – багато і барабан, букв. бичача шкіра) – ударний муз. інструмент у формі півкулі, отвір якої затягнутий шкірою; різновид барабана в Запорозькому війську.

ЛИТВО ХУДОЖНЄ – художні твори (скульптура, ювелірні прикраси тощо), виготовлені з різних металів і сплавів шляхом виливання. Виливають їх за допомогою воскової моделі або кускової земляної форми.

ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ КУЛЬТУРА – археологічна культура часів раннього неоліту (7-5 тис. до н.е.) на території Зх., Середньої та Сх. Європи. В Україні пам'ятки Л.-с. к. к. датуються 5-м тис. до н.е., поширені у Верхньому Подністров'ї та на заході Волині. Для цієї культури характерні посудини кулястої форми, оздоблені врізним стрічковим орнаментом у вигляді спіралей, зигзагів, дуг, кутів тощо (звідси назва). Основним заняттям носіїв Л.-с. к. к. було землеробство й скотарство.

ЛІРНИКИ – народні співці й музиканти, що супроводять свій спів грою на лірі.

ЛІТОПИСИ – історичні твори в Україні-Русі, в яких відомості про події та факти подано за роками. Літописання у Київській Русі розпочалося в кін. 10 – на початку 11 ст. Попередні джерела послужили основою для першого руського літописного зводу 1037-39, створеного при дворі Ярослава Мудрого в Києві. Близько 1113 чернець Києво-Печерського монастиря Нестор уклав 1-шу редакцію літописного зведення під назвою “Повість временних літ” (до нас не дійшла); 2-а редакція, створена 1116 ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром, збереглася.

ЛУКИ-РАЙКОВЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРА – археологічна культура 7-9 ст., залишена пд.-зх. групою сх.-слов'ян. племен Дніпровського Правобережжя напередодні утворення Давньоруської держави. На території Укр. Полісся вона належить літописним древлянам.

МАГІЯ (грец. – чаклунство) – сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою у здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, на різні явища природи тощо. М. є складовою частиною всіх релігій.

МАНДРІВНІ ДЯКИ – вихованці різних шкіл в Україні 16-18 ст., зокрема і Києво-Могилянської академії, які під час канікул розходилися по містах і селах, навчали дітей грамоти, співали духовні й світські пісні, складали вірші, ходили з вертепом.

МЕЗОЛІТ (від грец. – середній камінь) – епоха кам'яної доби, що була перехідною між палеолітам і неолітом (10-7 тис. років тому). На тер. України найвідоміші поселення в Криму, степовому Причор-

номор'ї, Надпоріжжі та в Пн. Україні. Сімейно-родові общини жили в куренях і напівземлянках, займалися рибальством, збиральництвом і мисливством. Набули поширення лук і стріли, а серед крем'яних знарядь – мікроліти й макроліти.

МЕЛІЗМИ (грец. – пісня, наспів, мелодія) – в музиці – невеликі мелодійні прикраси. Див. Орнаментика.

МИСТЕЦТВО – одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. М. зародилося в первісному суспільстві доби пізнього палеоліту (малюнки в печерах, різьблення на кістці та камені, ритуальні танці тощо). Завдяки особливостям його впливу на людину (чуттєва непосредність, емоційна насиченість, ідейна спрямованість) М. є однією з найважливіших складових частин духовної культури суспільства. Розвиток М. як елемента духовної культури зумовлюється як загальними закономірностями буття людини й людства, так і естетично-художніми закономірностями, естетично-художніми поглядами, ідеалами й традиціями. Художня обробка речей і знарядь праці, будівництво житла започаткували розвиток архітектури й декоративно-ужиткового мистецтва. Із зображенням пластичних форм предметів і явищ у наочних образах виникли живопис, скульптура, графіка. Буття людини і навколишній світ відобразились у танцях, музиці, співі, театралізованих діях. Одним з найдавніших є М. слова. Існуючи спочатку в усній формі оповідей, міфів, епосу, воно (з виникненням письменства) розвинулося в художню літературу. З винаходом нових технічних засобів з'явилися М. фотографії, кіномистецтво, М. радіо і телебачення.

“МІНЕЙ ЧЕТЬІ” (від грец. – місячний і давньорус. четъє – читання; “Щомісячні читання”) – церковно-релігійні збірники, в яких “життя святих”, перекази, повчання тощо розміщені по днях кожного місяця, відповідно до дати вшанування церквою того чи іншого святого. Виникли у Візантії в 9 ст. У Київ. Русі вперше з'явилися в 11 ст.

МІНІАТЮРА (від лат. – кіновар, сурик) – твір образотворчого миства, малий за розміром, що відзначається витонченою технікою виконання. До М. належать книжкові ілюстрації та невеликі за розміром твори образотворчого мистецтва (в т. ч. портрети), виконані емаллю, гуашшю, аквареллю на папері, кістці, металі, фарфорі, а також живопис олією або темперою на поверхні лакових виробів. Термін „мініатюра” вживають і для позначення невеликих муз. і літ. творів, у театр., естрадн., цирковому мистецтві.

МІСТЕРІЯ (від грец. – таємниці, таїнства) – 1) у старод. греків, римлян, народів Сходу – таємні релігійні обряди, до участі в яких допускалися лише посвячені; 2) вид середньовічної західноєвропейської реліг. вистави: довільні, як правило, віршовані твори на біблійні теми, що розігрувалися на площах під час реліг. свят.

МІФИ (від грец. – переказ) – фантастичні символічні уявлення стародавніх людей про світ; оповідання про поганських богів і легендарних героїв. Міфічні образи й сюжети стали основою багатьох епосів стародавніх народів, а також легенд і казок.

МОДЕРН (від франц. – новітній, сучасний) – стильовий напрям у європейському та амер. мистецтві (переважно в архітектурі, образотворчому й декоративно-ужитковому мистецтві) кінця 19 – початку 20 ст. Відомий також як нове мистецтво Югендстиль, стиль Сецесіону. Прагнути створити новий стиль, представники М. відмовлялися від історичних запозичень, використовували умисно примхливі, мінливі форми, вигадливі лінії, принципи асиметрії та вільного планування, нові технічні й конструктивні засоби для створення незвичайних, підкреслено індивідуалізованих будівель, де всі рішення підпорядковані єдиному образно-символічному задумові й орнаментальному ритмові. Яскравий приклад М. – будинок з химерами в Києві (арх. В. Городецький).

МОЗАЙКА (букв. – присвячене музам); грец. – муза – зображення чи візерунок, виконані з кольорових каменів, смальти, керамічних плиток та ін. матеріалів.

МОЛИТВА – звертання до Бога, до надприродних сил з проханням про дарування блага й відвернення зла. Невід’ємна частина всіх реліг. культів, обов’язковий атрибут обрядів, богослужінь, церк. свят.

МОНОТЕЇЗМ (від грец. – один, єдиний і Бог) – система реліг. вірувань, яка полягає в поклонінні єдиному Богові, на відміну від політеїзму – багатобожжя. Більшість сучас. релігій (християнство, іслам, буддизм, іудаїзм) – монотеїстичні.

МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО – див. Декоративне мистецтво.

МУЗИКА НАРОДНА, музичний фольклор – пісенна, інструментальна, вокально-інструментальна й музично-танцювальна творчість народу, що спирається на історичні традиції. М. н. створюється і передається від виконавця до виконавця, від покоління до покоління, утворюючи т. з. традиційний фольклор. Виконавці М. н. – кобзарі, гусярі, скоморохи, акини, менестрелі і т. д. М. н. є основою і головним джерелом професійної творчості композиторів. Вивченням М. н. займається муз. фольклористика.

МУЗИКАНТСЬКІ ЦЕХИ в Україні – професійні об'єднання (братства) нар. музикантів у 16 – серед. 19 ст. Діяли поряд з ін. цехами в Кам'янці-Подільському (1578) і Львові (1580), а згодом – у всіх великих містах України, зокрема в Києві (1672). Кожен М. ц. складався із скрипалів, цимбалістів, бандуристів та ін. музикантів, мав свій статут, цехові значки, печатку й емблему.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ, фольклор – художня колективна творча діяльність народу, що віддзеркалює його життя, погляди, ідеали. Включає в себе створені народом поетичні твори – перекази, пісні, казки, легенди, епос; музику – пісні, награти, інструментальні п'єси; театр – драми, сатиричні п'єси, вистави ляльок; танці; образотворче й декоративно-ужиткове мистецтво. Н. т. існує від сивої давнини, є історичною основою всієї укр. та зарубіжної худож. культури, є історичною основою всієї укр. та зарубіжної худож. нац. самосвідомості. Іноді термін “народна творчість” вживають для визначення всіх видів непрофесійного мистецтва (самодіяльне мистецтво, народні самодіяльні театри, колективи художньої самодіяльності тощо).

НОВИЙ ЗАВІТ – частина Біблії, яку християнство визнає за “Священне Писання”. Н. з. включає 27 книг (4 євангелія, “Діяння святих апостолів”, 21 “Послання апостолів” і “Одкровення Іоанна Богослова”, або Апокаліпсис). Текст Н. з. складався поступово у 1-2 ст. і був остаточно затверджений церквою в 4 ст.

ОБЖИНКОВІ ПІСНІ – народно-поетичні обрядові твори, що їх виконують під час жнив і обжинків (свято завершення збирання врожаю). Найповніша збірка О. п. – “Жнивварські пісні” (1971).

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО – розділ пластичних мистецтв, що об'єднує живопис, скульптуру, графіку, фотомистецтво. Ці мистецтва відображають дійсність у наочних образах, відтворюють властивості реального світу (об'єм, колір, просторовість, матеріальну форму предмета, світлоповітряне середовище тощо), передають розвиток і подій у часі, розкривають духовний світ людини, її психологію, створюють реальну картину життя людини й природи, а іноді й наочно втілюють не існуючі в реальності образи, які є наслідком фантазії митців.

ОБРЯДИ (ритуал) – сукупність визначених традицією умовних дій, спрямованих на оформлення певних подій у житті людей, колективів, а також відзначення деяких пір року (весілля, день народження, обжинки, купальські О. та ін.). Вони є складовою частиною традиційно-побутової культури народу й містять елементи пі-

сенного, хореографічного, драматичного та декоративно-ужиткового мистецтва.

ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ – нар.-поетичні твори (переважно пісні), що супроводять обряди (колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, обжинкові, косарські, весільні, колискові пісні, голосіння тощо).

ОСВІТА – 1) складова частина культури, сукупність систематизованих знань, умінь, поглядів і переконань, набутих у різних навч. закладах або шляхом самоосвіти. Залежно від рівня й характеру підготовки розрізняють початкову, незакінчену середню, середню, середню спеціальну і вищу освіту; 2) система освітніх і культосвітніх закладів у країні.

ПАЛЕОЛІТ (від палео... і грец. літос – камінь) – давній кам'яний вік в історії людства. Виділений у 19 ст. як перший і найраніший період кам'яної доби, що датується часом від 3 млн. до 10 тис. років тому. За П. люди навчилися добувати вогонь, виготовляти знаряддя праці з каменю (рубила, скребла тощо), одяг, споруджувати житла, розробили елементи писемності, створили перші малюнки на стінах печер.

ПАЛОМНИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА – жанр давньоруської літератури. В паломницьких “ходіннях” описувалися подорожі до “святих місць” – у Палестину, на Афон, до Константинополя та ін.

ПАМ'ЯТКА КУЛЬТУРИ – визначна споруда, археол. об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права і т. п.) і охороняється законом. Залежно від наукової, історичної і художньої цінності П. к. бувають світового, державного і місцевого значення. В Україні нараховується понад 160 тис. П. к.

ПАНТЕОН (грец. – храм усім богам) – 1) пам'ятка давньорим. арх-ри – “Храм, присвячений усім богам” – велична будівля у вигляді ротонди, перекритої великим (діаметр 43,2 м) напівсферичним куполом, у центрі якого є отвір для освітлення (діаметр близько 9 м); 2) місце поховання визначних людей країни (державних діячів, письменників, учених та ін.); 3) всі боги того чи іншого культу. Напр., П. язичницьких богів Київської Русі кін. 10 ст. становили: Перун, Хоре, Стрибог, Дажбог, Мокош та ін.

ПАТЕРИК – назва збірок оповідань про життя пустельників і ченців якогось краю або певної громади. Поширювались у Київській Русі. Найвідоміша збірка 13 ст. – “Киево-Печерський патерик”.

- ПАТЕТИКА** (від грец. – пристрасний, чутливий) – пристрасна тональність промови, твору літератури, музики, кіно, театральної вистави, які характеризуються пафосом, піднесеністю, схвильованістю.
- ПАТРИСТИКА** (від лат. – батько) – вчення перших христ. теологів, т. з. отців церкви, які в 2-3 ст. заклали основи церковної догматики, теології і філософії християнства.
- ПАТРІОТ** (від грец. – земляк, співвітчизник) – людина, яка любить свою Батьківщину й готова на подвиг заради неї, віддана своєму народові, його найкращим традиціям.
- ПЕНЬКІВСЬКА КУЛЬТУРА** – археологічна культура, що існувала протягом серед. 5 – на межі 7-8 ст. від Пруту до Осколу й займала переважно лісостепову смугу України. Виникла внаслідок переселення на південь племен кнївської культури. Вважається, що П. к. залишена антами – однією з груп ранньоісторичного слов'янства, предками українців.
- ПЕРВІСНЕ МИСТЕЦТВО** – мистецтво, що склалося в умовах первіснообщинного суспільства в процесі трудової діяльності людини. Виникло близько 30 тис. років тому, за доби пізнього палеоліту.
- ПЕРЕДВИЖНИКИ** – українські і російські художники реалістичного, демократичного напрямку, що входили до мистецького об'єднання – Товариства пересувних художніх виставок (ТПХВ), організованого 1870 в Петербурзі. П. стверджували народність, національну своєрідність у мистецтві, ставили за мету створювати й популяризувати реалістичне мистецтво, спрямоване на громадсько-естетичне виховання нар. мас. З 1871 по 1923 ТПХВ влаштувало 48 художніх виставок у Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, Харкові та ін. містах. Засновниками Товариства були І.Крамської, Г.Мясоедов, В.Перов, М.Ге. Ідеї П. активно пропагував В.Стасов. До складу ТПХВ у різний час входили І.Рєпін, В.Суриков, В.Маковський, І.Шишкін, М.Ярошенко, А. та В. Васнецови, А.Куїнджі, І.Левітан, В.Поленов, В.Серов, О.Саврасов, скульптор Л.Позен та ін. Вони завзято виступали проти умовного, віддіраного від життя академізму, пізніше (перші десятиріччя 20 ст.) – проти різних декадентських та модерністських течій, сприяли розвитку історичного, портретного, пейзажного жанрів живопису.
- ПОБУТОВИЙ ЖАНР** – один із жанрів образотворчого мистецтва, що відтворює повсякденні події громадського або приватного життя. Поширений переважно в живописі, а також у скульптурі й графіці.
- ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА** (від грец. – войовничий) – літературна творчість церковно-теологічного й художньо-публіцистичного характеру, яка виникла на поч. 16 ст. в Україні через посилення католицької експансії.

ПОЛИВА – тонке скловидне покриття на керамічних виробах, закріплене випалом при високій температурі; те саме, що й глазур.

ПОЛІТЕЇЗМ (від грец. – бог) – багатобожжя, поклоніння багатьом богам. Протилежне – монотеїзм.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – рівень і характер політ. поглядів, знань і дій, пов'язаних з відносинами між народами, національними спільнотами, класами, політ. партіями і групами, із здобуттям, утриманням і використанням влади, розбудовою держави; уміння громадян толерантно поводитись у процесі громадсько-політичної діяльності.

ПОЛОНІЗАЦІЯ – насильницьке запровадження польс. мови, звичаїв, культури серед людей іншої національності.

ПРАВОСЛАВ'Я – один із трьох, поряд з католицизмом і протестантизмом, напрямів християнства, поширений гол. чин. у Сх. Європі та на Бл. Сході. П. виникло в 4-5 ст. у сх. частині Римської імперії і відобразило особливості її соц.-екон., політ., культ. розвитку. Остаточню П. сформувалося як самостійне віросповідання після поділу християнства 1054 на західну (римсько-католицьку) і східну (греко-візантійську) церкви. За останньою закріпилася назва православної. На відміну від католицизму П. не має єдиного світового реліг. центру, а складається з низки автокефальних церков. Однією з найзначніших є Українська православна церква Київського патріархату.

ПРОСВІТНИЦТВО – етап культурного поступу, ідейний і громадський рух у країнах Європи й Америки, що стали на шлях капіталістичного розвитку. Хронологічно П. охоплює приблизно сто років: від революції XVII ст. в Англії до Великої французької революції 1789. Просвітителі критикували феодальний лад та його культуру, вимагали встановлення нових, прогресивніших суспільних порядків. Вони вірили в людину, її розум і високе покликання. Осн. шлях до прогресу вбачали в поширенні освіти, культури, ідей добра і справедливості, приділяли велику увагу проблемам виховання, боролися проти засилля містики і схоластики, започаткували видання енциклопедій. Ідеологами П. 17-18 ст. були Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж.Локк – в Англії; Ш.-Л.Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж.Руссо, Ж.Ламетрі, П.Гольбах, Д.Дідро – у Франції; І.Кант – у Німеччині та ін.

ПСАЛМИ, псалми (грец. – оспівую) – твори іудейської та християнської релігійної лірики. Найповнішим циклом П. є Псалтир, що входить до складу Старого заповіту Біблії й приписується давньоєвр. царю Давиду, хоч у тексті Псалтиря є прямі свідчення про те,

що йому належить лише 71-й псалом (71:20). Жанрові різновиди П.: похвала Богові, моління, скарга, прокляття, каяття, істор. огляд, шлюбна пісня, філос. роздум.

ПСАЛТИР – книга псалмів, частина Біблії. Містить 150 молитов-піснеспівів.

РАЦІОНАЛІЗМ (лат. – розумний) в архітектурі – загальна назва архіт. напрямів 1-ї пол. 20 ст., представники яких проголосили своїм творчим принципом засвоєння досягнень науки і техніки.

РЕАЛІЗМ (від пізньолат. – предметний, дійсний) у літературі й мистецтві – 1) в широкому розумінні одна з основних властивостей мистецтва й літератури, що полягає в прагненні до правдивого, об'єктивного відображення і відтворення дійсності у формах, які відповідають самій дійсності; 2) у конкретно-історичному значенні: худож. напрям і творчий метод, що виникли в новочасних літературі й мистецтві. Головною рисою р. в цьому сенсі вважається правдиве відтворення типових характерів за типових обставин.

РЕЛІГІЯ (лат. – благочестя, побожність, святиня, предмет культу) – органічний елемент культури будь-якого народу; одна з форм духовно-практичного освоєння світу, що ґрунтується на вірі в існування Бога чи богів, надприродної сили.

РЕФОРМАЦІЯ (від лат. – перетворення, виправлення) у літературі та мистецтві – процеси, пов'язані з впливом на них широкого антифеодального й антикатолич. суспільно-політ. та ідеологічного руху, який у 16-17 ст. охопив більшість країн Зх. Європи і відобразив потреби пристосування релігії до завдань утвердження нових суспільних відносин. Початок р. поклав виступ у Німеччині М. Лютера, який заперечував необхідність католич. церковної ієрархії, єдиним джерелом реліг. істини проголошував Святе Письмо, заперечував права церкви на земні багатства. р. започаткувала протестантизм – одну з трьох основних христ. конфесій, сприяла піднесенню ролі нац. мов у Зх. Європі, розвитку різних галузей науки і ремесел, станкового живопису, графіки (А. Дюрер). Виникли нові жанри духовної літератури (гімни, псалми, проповіді, послання тощо). Завдяки р. посилювалися суспільно-політ. тенденції в літературі, її зв'язки з життям та боротьбою народних мас.

РІЗЬБЛЕННЯ ХУДОЖНЄ – вид декоративно-ужиткового мистецтва, спосіб худож. обробки дерева, каменю, кістки, лаку, теракоти, металу шляхом вирізування. р. х. буває як орнаментальним, так і сюжетним. Залежно від способу виконання існують такі його види: об'ємне, високорельєфне, плоскорельєфне, виїмчасте, контурне, наскрізне, накладне.

РОКОКО (франц. рокайль) – стиль у західноєвропейському мистецтві 1-ї пол. 18 ст., що виник у Франції. Характеризується декоративністю, химерністю та фантастичністю орнаментальних мотивів, вигадливістю форм. В інтер'єрних композиціях широко використовувались живописні панно, стилізовані черепашки, дзеркала й декоративні панелі стін у складних обрамленнях, які надавали стінам легкості, нематеріальності, а всьому інтер'єру – інтимності, комфорту й зручності. Стильовий напрям р. відрізняється від стилю бароко в основному дрібнішими й складнішими формами, вигнутими й переплетеними лініями. В Україні елементи стилю р. використовував арх. І. Григорович-Барський.

РОМАНТИЗМ – ідейний і художній напрям у європ. та амер. духовній культурі кін. 18 – 1-ї пол. 19 ст. Виникнення р. пов'язане з крахом ідей Просвітництва, піднесенням антифеодальних і національно-визвольних рухів. Послідовники романтизму на перший план висували виняткову особистість з її піднесеними ідеалами і пристрастями. р. притаманні напруженість сюжету, контрастні ситуації, мальовничість описів і характеристик, інтерес до нац. традицій (Дж. Байрон в Англії, В. Гюго у Франції, Г. Гейне в Німеччині, В. Жуковський, ранній О. Пушкін у Росії, чимало творів Т. Шевченка). Романтики виступали проти раціоналістичних догм класицизму, повсякденного матеріального практицизму, висували на перший план духовне життя людини. р. залишив помітний слід у літературі, музиці, образотвор. мистецтві, а також архітектурі (розквіт садово-паркового мистецтва, архітектури малих форм).

РОТОНДА (італ. – круглий) – 1) круглої форми споруда (будинок, павільйон, зал), як правило, перекрита куполом; по периметру часто розташована колонада. р. відомі з часів Старод. Греції і Риму. В Україні особливо часто зустрічаються в арх. 18-19 ст.; 2) верхній жін. теплий одяг без рукавів у вигляді довгої накидки.

РУМУНІЗАЦІЯ – насильницьке запровадження румунських мови, звичаїв, культури серед людей інших національностей.

“РУСЬКА ПРАВДА” – перший писаний збірник норм давньоруського світського права; одне з основних джерел для вивчення суспільних відносин, історії державності й права Київської Русі. Відомі понад 100 списків “Р.п.”, складених у 13-18 ст. Їх прийнято поділяти на три редакції – Коротку, Розширену (або Просторову) й Скорочену. Кожна з редакцій відображає певні етапи розвитку феодалізму й правової культури Давньої Русі. В основі “Р.п.” лежать норми звичаєвого права часів Ігоря Старого (Рюриковича), Ольги та Святослава (“Закон Руський”) і “Устав земляний” (часів Володимира

Святославича). Найдавнішою є Коротка редакція “Р. п.”, що складається з “Правди Ярослава”, або “Найдавнішої правди”, “Правди Ярославичів”, або “Статуту Ярославичів”, “Покопу вірного” та “Уроку мостникам”. Часом створення “Правди Ярослава” вважають 20-30 рр. 11 ст., а “Правди Ярославичів” – 50-60-ті рр. 11 ст. Виникнення Короткої редакції “Р. п.” як єдиного збірника дослідники відносять до кін. 11 – поч. 12 ст. Створення Розширеної редакції “Р. п.” пов’язують з реформаторською діяльністю Володимира Всеволодовича (Мономаха) – онука Ярослава Мудрого. Розширена редакція “Р. п.” складається з двох частин: Суду Ярослава Володимировича і Статуту Володимира Мономаха. На основі Розширеної було створено Скорочену редакцію, яку датують 15 і навіть 17 ст. Характерною рисою “Р. п.” була гуманізація законодавства (застосування в багатьох випадках як покарання грошового штрафу (вира) замість фізичного насильства). Див. Варварські правди. Церковні Статути Володимира Святославича та Ярослава Мудрого.

САКРАЛЬНИЙ (від лат. – священний) – термін позначає все те, що відноситься до релігії, віри, релігійного культу; обрядовий, традиційний.

САЛТІВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура 8-10 ст., залишена різноетнічними племенами Хозарського каганату. С. к. вперше було виділено 1900. Назва походить від с. Верхнього Салтова (тепер Вовчанського р-ну Харків. обл.), де виявили катакомбний могильник цієї культури. В Україні поширена в басейні Сіверського Донця, Приазов’ї та Криму. С. к. поділяють на два головних варіанти: лісостеповий та степовий. За археол. та антропологічними даними пам’ятки лісостепового варіанта залишені аланами, степового – булгарами.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (від лат. – мирський, світський) – процес витіснення реліг. картини світу науково-раціональною; послаблення ролі релігії в сусп. житті, зменшення впливу її на ін. соціальні інститути – економіку, політику, освіту, культуру тощо.

СЕНТИМЕНТАЛІЗМ (франц. – почуття) – художній напрям у літературі. Виник у 18 ст. на зміну класицизму з його аристократизмом і суворою регламентацією. Проголошуючи домінантою “людської природи” не розум, а почуття, сентименталісти гол. увагу приділяли духовному світові, емоціям людей.

СИНКРЕТИЗМ (від грец. – з’єднання, поєднання) – 1) нерозчленованість, що характеризує нерозвинутий стан якого-н. явища (напр. мистецтва на первісних стадіях людської культури, коли музика,

спів, поезія, танець не були відділені один від одного); 2) змішування, неорганічне злиття різнорідних елементів, напр., різноманітних культів і реліг. систем у пізній античності; 3) у мистецтвознавстві, естетиці, культурології цим терміном позначається органічне поєднання елементів різних видів мистецтв. В історії світового мистецтва склалися три форми синтезу мистецтв: театральний синтез мистецтв, кінематографічний та синтез пластичних мистецтв.

“СІМ ВДІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ” – навчальні предмети у школах Середньовіччя і на “артистичних” (підготовчих) факультетах університетів. Склалися з двох ступенів: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадривіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика). В Україні “С. в. м.” вивчали у братських школах і колегіюмах.

СКАНЬ – один із видів ювелірної техніки; худож. вироби з тонкого золотого, срібного чи мідного дроту (гладкого або звитого в мотузочки) у вигляді ажурних або напаяних на металевий фон візерунків. С. поєднують із зерно та емаллю. Те саме, що й філігрань.

СКЕНА (грец. букв. – намет) – одна з трьох основних частин давньогрец. театру. Спочатку – тимчасове приміщення, де переодягалися актори, пізніше – місце, де відбувалися вистави. Від С. походить слово сцена.

СКЛО ХУДОЖНЄ – вид декоративно-ужиткового мистецтва; художні вироби із скла (посуд, скульптура, архітектурні деталі, мозаїка зі смальти, вітражі, світильники, біжутерія).

СКОМОРОХ – мандрівний актор у К. Русі, який одночасно був співаком, танцюристом, музикантом, акробатом і т.п. й одночасно автором більшості виконуваних ним номерів, сцен.

СКОРОПИС – письмо кирилицею середньовічних рукописів, у якому літери одного слова писались разом на відміну від уставу і напівуставу, що спрощувало і пришвидчувало процес писання.

СКУЛЬПТУРА (лат. – вирізаю) – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об’ємність, тримірну форму й виконуються з твердих і пластичних матеріалів (камінь, метал, глина, гіпс тощо). Розрізняють круглу скульптуру, яку можна споглядати з усіх боків (статуя, погруддя), і рельєфну. У рельєфі опукле зображення виступає з площини, що становить основу твору. Монументальна скульптура, тісно пов’язана з архітектурою (монументи, пам’ятники, комплекси споруд), має, як правило, значні розміри. Монументально-декоративна скульптура часто використовується як оздоблення архітектурних споруд (атланти, каріатиди, кори,

фризи, фронтони, фонтанна та садово-паркова скульптура). Станкова скульптура (С. на виставках, у музеях, в інтер'єрі громадських та приватних будівель) має набагато менші розміри й конкретний зміст. Окремим різновидом станкової С. є скульптура малих форм (статуетки людей, тварин тощо).

СКУЛЬПТУРА МАЛИХ ФОРМ – різновид станкової скульптури, твори якої призначені для житлового інтер'єру. В багатьох аспектах С. м. ф. змикається з декоративно-ужитковим мистецтвом. До них належать також твори медальєрного мистецтва й гліптики. С. м. виготовляється із глини, каменю, металу (частіше бронзи), воску, пластиліну. Особливу галузь становить фарфорова скульптура. Один із жанрів С. м. ф. – портрет. Не менш популярна і анімалістика.

СМАЛЬТА (нім. – емаль) – кубики або пластинки з непрозорого кольорового скла, що використов. для створення мозаїк.

СОПРАНО (італ. букв. – верхній, вищий) – 1) найвищий жіночий голос. Осн. різновиди С. – драматичне, ліричне, колоратурне. Розрізняють також лірико-драматичне і лірико-колоратурне С.; у навчальному курсі гармонії – назва верхнього (першого) голосу; партія в хорі (вокальному ансамблі), призначена для високих дитячих або жіночих голосів.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ – творчий метод літератури й мистецтва країн соціалістичної орієнтації 20 ст. Творці канонів С. р. вважали його суттю „історично конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку, життєву правду, виражену в художніх образах з позицій комуністичного світогляду”. В основу С. р. було покладено “матеріалістичну філософію” марксизму, розроблену В. Леніним. Найголовнішими рисами С. р. вважалися народність, партійність, гуманізм. Визначення “соціалістичний реалізм” прийняв 1-й з'їзд радянських письменників 1934. Після закінчення 2-ї світової війни й утворення “соціалістичної системи” метод С. Р. став обов'язковим і для мистецтва Болгарії, Польщі, НДР, Чехословаччини, Китаю, В'єтнаму, Куби та ін. країн. З розпадом “соціалістичної системи” метод С. р. почав швидко зближатися з реалістичними напрямками світового мистецтва 20 ст.

СТАНКОВЕ МИСТЕЦТВО – термін, яким позначаються твори образотворчого мистецтва, що мають самостійний характер і не відіграють прямої декор. чи утилітарної ролі. В живописі це – картина, портрет, пейзаж, натюрморт; у скульптурі – статуя, бюст, композиція, рельєф; у графіці – рисунок, акварель, естамп. Назва “станкове мистецтво” походить від слова “станок” (мольберт, скульптурний станок), на якому виконують художній твір.

СТАРИЙ ЗАПОВІТ – перша частина Біблії, канонізована як “священне писання” реліг. традицією іудаїзму й християнства на відміну від Нового заповіту, що його визнає лише християнство. С. з. розповідає про те, як Бог створив Всесвіт, про гріхопадіння людини, аналізує минуле і передбачає майбутнє. С. з. створювали протягом 9-2 ст. до н.е. іудейські священнослужителі на основі легенд, міфів та переказів народів Старод. Сходу. С. з. справив значний вплив на формування ідеології християнства та ісламу, розвиток духовної культури людства.

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА, давньоцерковно-слов'янська мова – найдавніша літературна мова слов'ян. Належить до пд.-слов'ян. групи мов. Обслуговувала переважно культові потреби, набула загальнослов'ян. культурного і освіт. значення. Виникла в серед. 9 ст. внаслідок місіонерської діяльності Кирила і Мефодія. В основу С. м. покладено слов'ян. південно-македонський (солунський) діалект. Пам'ятки С. м. написані двома алфавітами – глаголицею і кирилицею.

СТИЛЬ ХУДОЖНІЙ – сукупність образних засобів, художніх прийомів, що формуються в певних суспільно-історичних умовах і характеризують неповторну своєрідність мистецьких творів; особливості індивідуальної творчої манери автора, його худож. почерку. Термін „стиль художній” існує на кількох рівнях. Ним визначають: 1) певні періоди розвитку літератури й мистецтва (т. з. історичні стилі: античний стиль, стиль Відродження, бароко тощо); 2) ідейно-худож. особливості різних мистецьких напрямів, течій, шкіл, груп (романтичний стиль, стиль класицизму, неореалістичний стиль тощо); 3) оригінальні, тривкі особливості літератури і мистецтва того чи іншого народу, країни (т. з. національні стилі: візантійський, японський); 4) характерні (місцеві) групи пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва (геометричний стиль, “звіриний стиль” тощо). Важливу роль у формуванні С. х. відіграє архітектура, якій підпорядковані живопис, скульптура й ужиткове мистецтво.

СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ – термін застосовується в культурології, історії культури для пояснення будови культури. Структурними елементами культури є мова, освіта, наука, мистецтво, література, міфологія, мораль, політика, право, релігія та ін., які співіснують між собою і утворюють єдине ціле. Крім того, в рамках культурології та історії культури сьогодні досліджуються і такі її структурні елементи, як світова і національна культура, класова, міська, сільська, професійна та ін.; духовна і матеріальна та ін. У свою чергу кожний з елементів культури може ділитися на інші, більш дрібні складові.

- СЮРРЕАЛІЗМ** (франц. – надреалізм) – один із напрямів авангардизму в худож. культурі 20 ст. С. виник у 20-х рр. у Франції як розвиток дадаїзму. Проголошує джерелом мистецтва сферу підсвідомості (інстинкти, сні, галюцинації, підсвідомі асоціації). З 1930-х рр. (худ. С. Далі, Х. Блум, І. Танчі) гол. рисою С. стало алогічне сполучення предметів і явищ, яким надається подоба достовірності.
- ТЕАТР АБСУРДУ** – один з виявів модернізму в театр, мистецтві. Т. а. представляє світ як абсурд, відображає песимізм, нівелює особистість, створює передчуття загибелі. У виставах Т. а. немає сюжетів; слово і сценічна дія фрагментарні, вчинки і мова персонажів алогічні. Виник у 50-х рр. 20 ст. у Франції (С. Беккет, Е. Іонеско).
- ТЕАТРОЗНАВСТВО** – наука про театр, галузь мистецтвознавства.
- ТЕЗА** (від грец. – положення, твердження) – листова гравюра з текстом богословського або філософського змісту, що супроводжується зображенням святих, історичних осіб, яким присвячено Т. Особливого поширення Т. набули в епоху пізнього бароко.
- ТЕМПЕРА** (італ. – змішувати фарби) – 1) фарби для живопису, в яких сполучною речовиною є натуральні (з води і яєчного жовтка) або штучні (водяний розчин клею з олією) емульсії; 2) твори, виконані цими фарбами.
- ТЕНОР** (італ. – напруження голосу, тон) – 1) високий чоловічий співочий голос (діапазон: “до” першої – “до” третьої октав). Різновиди: ліричний, драматичний, лірико-драматичний, а також Т.-альтино; 2) назва муз. інструментів мідної духової групи.
- ТЕОЛОГІЯ** (грец. – бог і слово) – сукупність церк. вчень про бога і реліг. догми; богослов’я.
- ТЕРАКОТА** (італ. – випалена глина) – вид кераміки. Вироби з неглазурованої випаленої кольорової пористої глини, які мають худож. не і практичне значення (посуд, вази, скульптура, облицзовальні плитки, архітектурні деталі).
- ТИМΠΑН** в архітектурі – 1) трикутне поле фронтона, обрамлене карнизом; 2) заглиблення над дверима, вікном (трикутне, напівциркульне, стрілчасте окреслення з горизонтальною перемичкою або лінією внизу), в якому часто розміщують скульптуру, живописні зображення, герби, картуші тощо; 3) площина стіни між прорізом арки й карнизом, який на неї спирається.
- ТКАЦТВО ХУДОЖНЄ** – ручне або машинне виготовлення тканин, які завдяки художньому орнаментальному оздобленню, гармонійному поєднанню кольорів та майстерності виконання є творами декоративно-ужиткового мистецтва.

- ТОЛЕРАНТНІСТЬ** (англ., фр. – терпимість) – терпеливість, поблажливість до чужих думок, вірувань, поведінки, звичаїв, культури, почуттів, ідей, один із основних демократичних принципів, нерозривно пов’язаних з концепціями плюралізму, свободи та прав людини. Т. – важлива ознака загальної і політичної культури.
- ТОРБАН** – укр. і польс. струнний щипковий муз. інструмент. Близький до басової лютні – теорби і бандури; на відміну від неї має додаткову голівку для низьких басових струн.
- ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА** – археологічна культура часів мідного віку, пам’ятки якої вперше дослідив В. Хвойка біля с. Трипілья на Київщині в кінці 19 ст. Поширена переважно на Правобережній Україні і в Молдові. Т. к. виникла в результаті просування на Схід давньоземлеробських племен з Балкан та Подунав’я. Датується 4-2 тис. до н.е.
- ТРОЇСТА МУЗИКА** – укр. нар. інструментальний ансамбль (тріо). У складі Т. м. – скрипка, басоля, бубон; у зх. областях України – скрипка, цимбали, бубон. Провідний інструмент – скрипка.
- УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО** – див. Декоративно-ужиткове мистецтво.
- УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА** – сукупність культурних надбань, спосіб світосприйняття та відповідної діяльності, система мислення і творчості українського народу.
- УНІАТСЬКА ЦЕРКВА**, греко-католицька церква – християнська церква, що утворилася в 16-17 ст. в укр. землях внаслідок укладення між католицькою церквою і частиною місцевого правосл. духовництва Берестейської церковної унії 1596. Нею передбачалося об’єднання правосл. і катол. церков з визнанням верховенства Рим. папи при збереженні правосл. обрядів, богослужіння, україномовної відправи.
- УРБАНІЗАЦІЯ** (лат. – міський) – 1. Істор. процес збільшення кількості міст і зосередження в них культурного, економічного і політичного життя. 2. Проникнення в сільське життя міської культури, особливостей, характерних для міст.
- ФЕТИШИЗМ** (франц. від португ. – амулет) – одна з ранніх форм релігійних вірувань, яка полягає в поклонінні предметам неживої природи (фетишам), уособленні їх і наділенні надприродними властивостями. Виник за первіснообщинного ладу. Різновидом Ф. була віра в чаклунські властивості амулетів і талісманів. Поряд з анімізмом, тотемізмом та ін. ранніми реліг. віруваннями, Ф. був ступенем на шляху до виникнення віри в божество.
- ФРЕСКА** (італ. букв. – свіжий) – техніка живопису фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій штукатурці; окремий твір, виконаний цією технікою.

ФРОНТОН (франц. від лат. – чільний бік) – верхня частина фасаду будинку, портика або колонади у вигляді трикутної площини, обмеженої з боків двома схилами даху, а біля основи – карнизом. Поле Ф. часто прикрашають скульптурою. Як декоративна деталь інколи використовується для оздоблення вікон і дверей.

ХОРОВЕ МИСТЕЦТВО, хоровий спів – мистецтво колективного виконання вокальної музики. Хоровий спів буває одноголосим (див. Унісон) і багатоголосий, з музичним супроводом і без нього – а капела. Це найбільш масовий вид муз. мистецтва.

ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ – введення християнства як нової і до того ж держ. релігії. Перша спроба здійснена у 860 р. Київ. князем Аскольдом. Остаточо введено князем Володимиром з 988 шляхом масового хрещення населення Київ Русі.

ХРИСТИЯНСТВО – одна з трьох (поряд з буддизмом та ісламом) світових релігій. Осн. течії: католицизм, православ'я і протестантизм. Х. виникло у сх. провінціях Римської імперії у 1 ст. н.е. Див. Христос.

ЦЕРКОВНА МУЗИКА – музика, що супроводить церковне богослужіння. Є різновидом релігійної (духовної) музики. Вона включає і твори, які виконуються в побуті (канти, псалми) та в концертах.

ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНІ ШКОЛИ – початкові школи при церковних парафіях. Відомі з 11 ст. У Ц.-п. ш. навчали елементарної грамоти дітей селян та ін. “нижчих” верств населення. У 1917 були реорганізовані у загальноосвітні світські.

ЦИМБАЛИ – струнний ударний муз. інструмент. Має дерев'яний корпус трапецевидної форми, над яким натягнуто струни. Звук видобувають ударами паличок по струнах. Поширені в Україні (входять до складу трістої музики). Використовуються також в оркестрах народних інструментів.

ЧАСОСЛІВ – книга з текстами пісень і молитов для щоденних церковних служб (часів) у правосл. церкві.

ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура 2-7 ст. (за ін. даними, 2-5 ст.), поширена гол. чин. у лісостеповій частині України – на Придніпров'ї, а також у Верх. Побужжі й Придністров'ї. Назва походить від могильника поблизу с. Черняхова (тепер Кагарлицького р-ну Київ. обл.), що його досліджував 1899 В. Хвойка. Археологічні та писемні джерела дають підставу пов'язувати Ч. к. з готами, а також із скіфами, сарматами, слов'янами.

ЧЕРНЬ, нієло – 1) темно-сірі або чорні зображення на срібних і золотих виробах; один із видів декоративно-ужиткового мистецтва. Техніка Ч. полягає в тому, що вигравіруваний малюнок заповню-

ють емальовим сплавом із срібла, міді, сірки та ін. компонентів, який після закріплення шліфують. Ч. прикрашають ложки, вази, браслети тощо; 2) вироби, виконані в техніці черні.

ШІСТДЕСЯТНИКИ – патріотично налаштоване покоління української молоді 60-х років 20 ст., сформоване в період тимчасової “хрущовської відлиги”, коли керівництвом КПРС було засуджено “сталінізм” і проведено часткову реабілітацію деяких представників.

ЩЕДРІВКИ – величальні пісні новорічної обрядовості. Виконуються в Україні переважно у щедрий вечір напередодні Нового року. Щ. належать до найдавнішого виду нар. творчості.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО – виготовлення прикрас, предметів побуту та культу з дорогоцінних матеріалів (золота, срібла), нерідко оздоблених коштовними каменями, перлами, склом. Ю. м. – один з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва. Див. також Золотарство.

ЯЗИЧНИЦТВО, поганство – прийнятий у християнському богослов’ї і частково в істор. літературі термін для позначення дохристиянських і нехристиянських, гол. чин. політеїстичних релігій. Боги Я. уособлювали сили природи. Поряд з ними вшановувалися демони, духи лісів, вод тощо. На основі Я. склалася своєрідна духовна культура, зокрема у давніх слов’ян – нар. казки, легенди, обряди, пісні (щедрівки, колядки, веснянки тощо), нар. вишивки, худ. різьблення на дереві. Я. було витіснено офіційними монотеїстичними релігіями, які запозичили й почасти пристосували до своїх потреб язичницькі образи і вірування.

СЛОВНИК КУЛЬТОВИХ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ’ЯТОК

АМВОН – підвищення перед вівтарем.

АМПІР (фр. – імперія) – стиль пізнього класицизму в архітектурі і прикладному мистецтві; виник у Франції на поч. XIX ст. В Україні поширився у першій третині XIX ст.

АПСИДА (гр. апсіс – дуга, склепіння) – ніша у східній стіні храму, де знаходиться вівтар; має форму напівкруглого, багатокутного чи прямокутного виступу будівлі, перекритого півкуполом чи замкненим напівсклепінням.

АРКАТА – галерея арок, які спираються на стовпи або колони.

БАБИНЕЦЬ – окреме місце в церкві, призначене для жінок.

БАЗИЛІКА (гр. – царський дім, палац) – будівля, що має форму витягнутого прямокутника, поділеного всередині двома подовжніми рядами колон на 3-5 нав. Середня нава вища за бічні і закінчується апсидою.

БАНЯ – опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

ВІВТАР (лат. *альта ара* – високий жертovníк), чи Престол – дерев'яний (іноді металевий чи кам'яний) стіл, на якому читається Літургія. Вівтарем також називається увесь простір навколо Престолу. Вівтар символізує небо, є місцем перебування Бога.

ГОТИКА (італ. – готський) – мистецький стиль часів пізнього Середньовіччя, виник у XII ст. Його характерною ознакою є гострота ліній, шпичастість будівель, стрільчатість вікон-вітражів, видовженість форм живопису і скульптури. В Україні елементи готики використовувались в архітектурі XIV-XV ст., у дерев'яних спорудах VII-XVIII ст.

ЕКЛЕКТИКА – синтез стилів.

ІКОНОСТАС (гр. – місце, де стоять ікони) – ряд ікон, що відокремлює вівтарний простір від храму; буває однорядний і багаторядний.

КАПШЕЛЬ (лат. *капітелюм* – голівка) – верхня частина колони, пілястра чи стовпа, на яку спирається балка.

КАТОЛИЦЬКИЙ (гр. – каталікос – вселенський, всесвітній) – ознака приналежності до християнської церкви, яка визнає зверхність Апостольського Римського Престолу (після 1054 р., коли стався розкол з питань догматів віри), українці-католики переважно належать до Греко-католицької церкви (виникла згідно з рішенням Берестейського собору 1596 р.).

КЛАСИЦИЗМ (лат. *клясікус* – зразковий) – мистецький стиль у європейській культурі XVII – поч. XIX ст., для якого зразком було своєрідно переосмислене мистецтво Греції і Риму часів античності. Характеризується геометричністю форм, стриманістю оздоблення. В Україні набув поширення у XVII-XIX ст.

КОНФЕСІЯ – самостійний, не залежний від інших релігійний напрям, відгалуження.

КОНХА (гр. *конхе* – раковина) – напівкупол, що служить для перекриття напівциліндричних частин (апсид, ніш та ін.).

ОДИГІТРІЯ (гр. – та, яка проводить) – ікона Богоматері-проводиря в дорозі, покровительки і заступниці паломників. Автором першої Одигітрії був євангеліст Лука, пізніше ця ікона була встановлена у церкві в Константинополі.

ОРДЕР – оздоблення верхньої частини колони.

ПАВА (лат. *навіс* – корабель) чи неф (фр.) – частина християнського храму, відокремлена колонами чи аркадою; розрізняють центральну наву (ораторіум) та бічні.

ПАРТЕКС – див. Притвор.

- ПЛОН** – масивні прямокутні колони, що служать опорою арок, склепінь.
- ПЛЯСТРА** (гр. піля – стовп) – плоский, схожий на колону, виступ на поверхні стіни чи стовпа.
- ПОРТАЛ** (лат. порта – ворота) – архітектурно оформлений вхід до споруди.
- ПОРТИК** – розміщена перед входом у будинок галерея, утворена колонами, що підтримують перекриття.
- ПРИДІЛ** – додаткове приміщення у храмі з вітарем. У старовину його прибудовували, звідси – назва.
- ПРИТВОР** – західна частина храму. У давнину там стояли оглашенні та покаянні. Як правило, притвор розписаний сюжетами зі Старого Заповіту.
- РЕНЕСАНС** (фр. – відродження) – архітектурний стиль епохи Відродження, який змінив готичний і сприйняв елементи греко-римської архітектури з великою кількістю рельєфних прикрас.
- РОКОКО** (фр.) – мистецький стиль, поширений у 1-й половині XVIII ст. В основі декоративних елементів стилю криві лінії, які нагадують раковину (звідси назва); характеризується вишуканою складністю форм та вигадливим орнаментом.
- РОТОНДА** (лат. ротундус – круглий) – кругла чи напівкругла у плані споруда, увінчана банею й оточена розташованими вздовж стін колонами.
- САКРАЛЬНИЙ** (лат. сакрі – священний) – той, що стосується релігійного культу, священний, ритуальний.
- СГРАФІТО** – спосіб декоративного оздоблення стін продряпуванням шарів штукатурки.
- СОБОР** (староукр. – зібрання людей) – головна чи велика церква у місті; головна церква у монастирі. Соборами у Східній церкві також називають великі зібрання духовенства і мирян для обговорення важливих питань і прийняття загальнообов'язкових рішень.
- ФРЕСКА** (італ. фреско – свіжий) – живопис фарбами (водяними чи на вапняному молоці) по свіжій вологій штукатурці.
- ФРОНТОН** (лат. фронс, фронтіс – чоло) – верхня частина фасаду будинку, портика, колонади і т. ін., що являє собою трикутник, утворений схилами даху і карнизом.
- ЦАРСЬКІ ВОРОТА** (врата) – ворота в іконостасі між *вітарем* та *амвоном*.

СЛОВНИК ПАНТЕОНУ ЯЗИЧНИЦЬКИХ БОГІВ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

- СВАРОГ** – зодіак, свято Сварога – Різдво Світу (Сонця, Місяця, Зорі), культ Сварога носив характер прабога-прадіда.
- ДИВ** – найстародавніший бог, втілював небесне склепіння, чоловіче начало Всесвіту.
- ЛАДА** – богиня гармонії в природі, любові й шлюбу, мати Лелі (Дани) й Полеля, певно, звучало раніше як РА-ДА і означало Сонце – Вода, у грецькій міфології виступає як Латона (Дана – Діана, Полель – Аполлон), ототожнюється із Зорею (Венерою).
- ЛЕЛЯ** (Дана), Полель – діти-близнюки богині Лади, Вода і Світло. Леля на території України, Малої Азії, Греції, Риму відома під іменами Дана (Тана), означає Вода-мати (да – вода, на – мати). Символізувалась змією (вужем), її священне дерево – липа.
- ПЕРУН** – прабог, у етрусків мав ім'я Стрибога і був сильним богом протослов'ян, втіленням Перуна у повітрі, бог негоди, згодом набув ім'я Позв'язд. У християнстві його заступив Ілля (святкується 20 липня).
- МІСЯЦЬ** – предок народу на Русі, символізувався снопом пшениці, Дідухом, Колядою, Василем (від старовірменського Уацिला).
- ДАЖБОГ** (Ярило – Сварожич) – назва бога Сонця на Русі, давніша за назви Ярило і Сварожич, існувала до виникнення астрономії і означала власне Сонце. Назви Ярило і Сварожич (син Сварога) безпосередньо пов'язані із зодіаком.
- ХОРЕ** – нове сонце, народжене в сузір'ї Риб, ірансько-хозарського походження. Бог нового сонячного культу (Карачун), тотожний слову Христос (давньоєвр. – Сонце).
- ЗОРЯ** – сповіщала про народження богів і початок творення Всесвіту, на санскриті звучить як Дафна.
- КУПАЛА** – богиня материнства, шлюбу, плідності, тотожна фригійській Кибелі.
- ПРІЯ** – богиня плодоношення, родинного вогнища, зближується з Афродітою і Фрією з пантеону венеців, їхні культу однакові; пізніше ототожнювалась із Даною.
- СІВА** – сестра Прії (Жива).
- ВОЛОС** – один із найстародавніших богів Русі – астральне божество, що символізувалось сузір'ям Тельця (Волосожара), мав доіндоєвропейське ім'я Тур. Назва “Волос – Велес” пов'язується із скандинавським Вольсі (скотський бог).
- МОКОШ** – покровителька жінок, жіночих робіт, дощу. Пов'язується її ім'я з литовським “макош” – плетений гаманець або з українськими “моква”, “мокро”.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО СПРЯМУВАННЯ

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА МАТИЦЯ – культ.-освітнє т-во, засноване у Львові 1848 (голова М.Куземський). Відіграло позитивну роль у розвитку укр. культури, видавало книги, підручники, наукові зб. рідною мовою.

ГРОМАДИ – організації укр. інтелігенції в 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст., які відіграли визначну роль в укр. нац.-визвольному й просвітницькому русі. Існували у Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Чернігові та багатьох ін. губерн. і повіт. містах. Ідейні лідери Г. – В.Антонович, М.Драгоманов та ін.

“ЗНАННЯ” – добровільна громадська організація, покликана поширювати наукові знання серед населення України. Утворена в 1947 р. під назвою “Товариство для поширення політичних і наукових знань української РСР” (нинішня назва з 1963 р.). В радянські часи виконувала функцію пропаганди марксистско-ленінської ідеології, перебуваючи під контролем партійних органів. Видавала журнали “Наука і суспільство”, “Людина і світ”, “Трибуна лектора”, щорічник м“Наука і культура”, 12 серій популярних брошур із різних галузей знань.

КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКЕ ТОВАРИСТВО (братство) – таємна політична національно-патріотична організація (грудень 1845 – березень 1847, Київ). Засновники: В.Білозерський, М.Гулак, М.Костомаров. Згодом до них приєдналися 9 осіб, серед них Т.Шевченко, П.Куліш. Зв'язки з К.-М.т. підтримували ще близько 100 чоловік. К.-М.т ставило головною метою досягнення державної нехалежності України у федеративній спілці таких же незалежних слов'янських держав. “Братчики” виступали за повалення самодержавства та ліквідацію кріпацтва в Російській імперії. Складена колективно програма товариства “Книга буття українського народу, або Закон Божий” у 109 положеннях за допомогою релігійно-повчальних та історико-публіцистичних аргументів доводила право українського народу бути ініціатором боротьби за національне й соціальне визволення слов'янських народів з об'єднанням їхніх новостворених демократичних республік у федеративну спілку. Права і обов'язки членів К.-М.т регламентувалися статутом. Громадську роботу кирило-мефодіївці зосередили навколо освіти народу і піднесення економіки України, видання популярних книжок, запровадження широкої мережі початкових навчальних закладів, готували агітаційні відозви із заклами розго-

ратати національно-визвольну боротьбу. Заарештовані царськими властями, які вбачали у К.-М.т небезпечну антиурядову організацію, за вироком, затвердженим Миколою I, всі 12 “братчиків” були покарані засланням у різні місця імперії.

РУСЬКА ТРІЙЦЯ – утворене у Львові зі студентів духовної семінарії та університету напівлегальне демократично-просвітницьке і літературне угруповання, що діяло у 1833-1834. Назву отримало за прізвиськом трьох його керівників – М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького (термін “руська” тоді означав “українська”). Згуртувавши навколо себе однодумців, які поставили за мету піднесення національної свідомості та запровадження української мови в усі сфери громадського життя, “трійчаки” почали „ходити в народ”: записувати фольклор, у церквах виголошувати проповіді українською мовою. У 1836 тисячним тиражем у Пешті (Угорщина) надруковано підготовлений „Р.т.” альманах фольклорних і власних творів членів “Р.т.” “Русалка Дністровая”. Центральною тут була ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною. Власті визнали діяльність “Р.т.” ворожою, заборонили поширювати альманах, а його упорядників і авторів притягли до відповідальності як державних злочинців. Діяльність “Р.т.” залишилася пам’ятною історичною віхою як перша спроба народу Західної України заявити про своє існування.

ЛІТЕРАТУРНЕ ТОВАРИСТВО ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА – засноване 11.12.1873 у Львові національно свідомими українцями з Наддніпрянщини і Галичини об’єднання для “сприяння розвою української словесності” без втручання російської цензури й адміністративних утисків з боку царизму. Після придбання друкарні свою діяльність зосереджувало на виданні творів укр. авторів. Головами товариства в різний час були: *К. Сушкевич*, *С. Громницький*, *О. Гладилевич*, *Ю. Целевич*. 1892 л. т. Ш. було реорганізовано в *Наукове товариство ім. Шевченка*.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО імені ШЕВЧЕНКА (НТШ). Створене у 1892 у Львові групою укр. діячів (*В. Антонович*, *О. Коницький* та ін.) з метою заснування „майбутньої української Академії наук”. Виникло внаслідок реорганізації *Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка*. НТШ об’єднувало вчених різних наук, профілів. Мало три секції: історико-філософську, філологічну й математико-природничо-медичну, до складу яких входив ряд комісій: археографічна, бібліографічна, етнографічна, правова, статистична та ін. НТШ мало друкарню, бібліотеку, музей. Видавало “Записки Наукового товариства імені Шевченка”, „Літературно-науковий

вісник”, журн. “Зоря”, “Етнографічний збірник”, “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури” та ін. За час своєї діяльності (1892-1939), НТШ здійснило близько 600 серійних видань. 1940-46 діяльність НТШ була припинена. З 1947 по 1989 Товариство функціонувало за межами України – в діаспорі, де видало понад 210 томів “Записок Наукового товариства імені Шевченка”. Після півстолітньої перерви, у жовтні 1989, НТШ відновило свою діяльність в Укр. (Львів). 221-м томом праць філологічної секції і 222-м томом праць історико-філософської секції відроджено також видання на українських землях “Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка”.

ОСВІТНІ ТОВАРИСТВА в Україні – громадські організації, які проводили культ.-освітню роботу серед населення в 19-20 ст. Серед них – “Київське товариство грамотності” (1882-1907), “Київське товариство сприяння початковій освіті” (1882-1918), “Харківське товариство грамотності” (1869), “Товариство наукових викладів ім. Петра Могили” (Львів, 1907), т-во “Руська бесіда” на Буковині (1869- 1918), т-во “Просвіта”, т-во “Геть неписьменність” (20-30 рр. 20 ст.), “Знання” (з 40-х рр.) та ін.

ПЕРЕДВИЖНИКИ – українські і російські художники реалістичного, демократичного напрямку, що входили до мистецького об’єднання – Товариства пересувних художніх виставок (ТПХВ), організованого 1870 в Петербурзі. П. стверджували народність, національну своєрідність у мистецтві, ставили за мету створювати й популяризувати реалістичне мистецтво, спрямоване на громадсько-естетичне виховання нар. мас. З 1871 по 1923 ТПХВ влаштувало 48 художніх виставок у Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, Харкові та ін. містах. Засновниками Товариства були *І. Крамської*, *Г. Мясоедов*, *В. Перов*, *М. Ге*. Ідеї П. активно пропагував *В. Стасов*. До складу ТПХВ у різний час входили *І. Рєпін*, *В. Суриков*, *В. Маковський*, *І. Шишкін*, *М. Ярошенко*, *А. та В. Васнецови*, *А. Куїнджі*, *І. Левітан*, *В. Полєнов*, *В. Серов*, *О. Саврасов*, скульптор *Л. Позєн* та ін. Вони завзято виступали проти умовного, відірваного від життя академізму, пізніше (перші десятиріччя 20 ст.) – проти різних декадентських та модерністських течій, сприяли розвитку історичного, портретного, пейзажного жанрів живопису.

“ПРОСВІТА” – культурно-освітня патріотична громадська організація в Україні, що існує з 1868 (сучасна назва: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Т. Шевченка). Заснована в грудні 1868 у Львові “народовцями” (на чолі з *А. Вахнянином*) з метою поширення освіти серед народу. У роботі “П.” брали участь *І. Франко*,

Леся Українка, М. Лисенко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, М. Грушевський.

“ТОВАРИСТВО ДЛЯ РОЗВОЮ РУСЬКОЇ ШТУКИ” у Львові – перше професійне об’єднання укр. художників Галичини. Засн. 1898 у Львові. Його фундаторами були художники Ю. Панькевич, І. Труш, А. Пилиховський і архітектор В. Нагірний. 1905 спільно з *Товариством прихильників української літератури, науки і штуки* організувало першу у Львові виставку укр. художників і майстрів *ужиткового мистецтва* Галичини й Наддніпрянщини. Припинило свою діяльність 1914.

ТОВАРИСТВО ДРАМАТИЧНЕ ім. І. Котляревського – прогресивне громадське товариство діячів укр. культури, метою якого було сприяння розвитку театрального мистецтва. Діяло в 1898-1910 у Львові. Збирало кошти для підтримки театру товариства “Руська бесіда” й аматор. гуртків, надання стипендій талановитим акторам і співакам для здобуття освіти.

ТОВАРИСТВО КАРПАТО-РУСЬКИХ КАНАДЦІВ – етнічна прогресивна культурно-освітня організація в Канаді. Створене у вересні 1929. Об’єднує вихідців з Лемківщини та їхніх нащадків, які виїхали до Америки в кін. 19 – на поч. 20 ст.

ТОВАРИСТВО “НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕАТР” – творча громадська організація. Створене з ініціативи представників укр. літ.-мистецької громадськості (зокрема, Театру Миколи Садовського, театр. студії, очолюваної Л. Курбасом, Музично-драматичної школи Миколи Лисенка) з метою піднесення худож. рівня укр. театр. мистецтва. Існувало з квітня 1917 по липень 1918.

ТОВАРИСТВО ПЕРЕСУВНИХ ХУДОЖНИХ ВИСТАВОК – демократичне об’єднання художників Росії (1870-1923).

ТОВАРИСТВО ПВДЕННОРОСІЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ в Одесі. Засн. 1890 під впливом Товариства *передвижників*, існувало до 1922 р. Влаштувало періодичні та пересувні художні виставки. Членами його були укр. живописці: *К. Костанді, П. Левченко, М. Пимоненко, І. Айвазовський* та ін.

ТОВАРИСТВО ПРИХИЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ І ШТУКИ – громадська організація, що сприяла розвитку укр. культури в Галичині. Засн. 1904 у Львові, проіснувала до 1-ї світової війни. Членами т-ва були *І. Франко, І. Труш, В. Гнатюк* (засновники), *М. Аркас, М. Лисенко, Ф. Красицький, М. Бойчук* та ін.

ТОВАРИСТВО “УКРАЇНА”, Товариство культурних зв’язків з українцями за кордоном – громадська організація. Засноване 1960 в Києві. Метою т-ва є розвиток культурних зв’язків з українцями,

які живуть в ін. країнах, всебічне ознайомлення їх з життям України, надання допомоги у збереженні укр. мови й культури, нац. традицій.